

Lag Trimalchiopolis in Campania ?

door

ROBERT DUTHOY

In zijn belangwekkend boek over de commerciële activiteiten van de Romeinse elite schrijft D'Arms dat het zo goed als vast staat dat Petronius de Cena Trimalchionis in Puteoli heeft gesitueerd¹. Niet alleen zou er terzake een consensus zijn gegroeid onder diegenen die zich met deze vraag hebben bezig gehouden, maar bovendien zou er weinig zijn in te brengen tegen de identificatie van Trimalchiopolis² met Puteoli. Deze uitspraken van D'Arms vinden we niet ergens geïsoleerd of verscholen in een of andere erudiete voetnoot terug. Integendeel, ze staan centraal als uitgangspunt voor het betoog dat hij ontwikkelt in het vijfde hoofdstuk van zijn boek³.

Op het eerste gezicht kan het wel merkwaardig lijken dat de identificatie van Trimalchiopolis een zo belangrijke functie krijgt toegewezen in een werk dat in de eerste plaats gewijd is aan de economische houding en gedragingen van de Romeinse elite. Daarom lijkt het mij nuttig eerst heel even in het kort het verband tussen beide aan te geven. De grondstelling van D'Arms is dat, in tegenstelling tot wat meestal beweerd wordt, de Romeinse elite niet zo afkerig stond van commerciële activiteiten. Alleen deed ze dit op een wat verdoken manier en liet ze het feitelijke werk opknappen door tussenpersonen of stromannen en daarvoor deed ze bij voorkeur een beroep op haar vrijgelatenen en slaven⁴. In de eerste vier hoofdstukken van zijn studie slaagt de auteur erin deze grondstelling te funderen op basis van een degelijk bronnenonderzoek.

In het vijfde hoofdstuk wil hij vervolgens aantonen dat we ook in de romanfiguur van Trimalchio een illustratie van deze houding kunnen aantreffen en dat Trimalchio derhalve ook in dit opzicht het gedragspatroon van de Romeinse elite nabootst. Daartoe moet D'Arms evenwel ingaan tegen de heersende opvatting dat we in het leven van Trimalchio na zijn vrijlating twee fases kunnen onderscheiden : een

1. J. D'ARMS, *Commerce and Social Standing in Ancient Rome*, Cambridge (Mass.) 1981, p. 106 : „the case for identifying Trimalchio's city with the port of Puteoli is strong, and today is nearly universally accepted”.

2. Met dit neologisme dulden we gemakshalve de plaats aan waar de Cena Trimalchionis zich afspeelt.

3. Onder de titel The „Typicality” of Trimalchio, pp. 97-120.

4. J. D'ARMS, o.c., pp. 162-163 ; 168-171.

eerste fase tijdens dewelke Trimalchio zich als een ondernemer gedraagt en een tweede fase tijdens dewelke hij op zijn lauweren rust na zich uit het zakenleven te hebben teruggetrokken om voortaan te leven van de opbrengst van zijn patrimonium⁵. Vermits D'Arms de traditionele zienswijze betreffende de levenswijze van de elite aanvecht, wil hij aantonen dat er van een dergelijke dichotomie in het economisch gedrag van Trimalchio geen sprake is en dat Trimalchio daarentegen zijn hele vrijgelatenenleven lang bij het zakenleven betrokken is gebleven⁶. Alleen is hij er op een bepaald ogenblik mee opgehouden zich *persoonlijk* met commerciële ondernemingen in te laten om deze taak aan zijn vrijgelatenen toe te vertrouwen, maar dan wel voor zijn rekening.

Cruciaal in de hele bewijsvoering van D'Arms zijn Trimalchio's woorden *et coepi libertos fenerare* die D'Arms evenwel emendeert tot *coepi <per> libertos fenerare*. Uit deze uitlating leidt D'Arms af dat Trimalchio na zijn reconversie de geldschietster is geworden van een door zijn vrijgelatenen gerunde bankonderneming die de commerciële activiteiten van derden financierde⁷. Als belangrijkste argument voor deze zienswijze fungeert bij D'Arms de identificatie van Trimalchiopolis met Puteoli⁸. In een dergelijk commercieel centrum is een bank zoals deze welke D'Arms voor ogen staat immers heel goed denkbaar.

Uit deze erg summiere schets van D'Arms' argumentatie blijkt alvast dat het probleem van de identificatie van Trimalchiopolis is uitgegroeid tot een ook voor de sociaal-economische geschiedenis niet onbelangrijke vraag en derhalve is uitgestegen boven het louter anek-

5. Voorstanders van deze dichotomie zijn M. ROSTOVITZEF, *Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 19572, pp. 57-58; P. VEYNE, *Vie de Trimalcion*, *Annales (ESC)*, 16(1961) 213-247, zie p. 237; H. W. PLEKET, *Technology in the Greco-Roman World: A General Report*, *Talanta* 5(1973) 6-47, p. 37; R. MAC MULLEN, *Roman Social Relations*, New Haven-London 1974, p. 50; J. LE GALL, *Les investissements privés sous le Haut-Empire romain*, *Revue d'Histoire économique et sociale*, 52(1974) 37-50, p. 46.

6. p. 101: „The notions of strict compartmentalization of Trimalchio's interest, and of his abrupt and sudden shift from initial trading 'experiments' to agricultural investments, are not supported by Trimalchio's autobiographical account”.

7. p. 103: „Socially, the force of *per* is exquisitely, and appropriately, pretentious, removing Trimalchio from the hurly-burly of trafficking which Romans of the senatorial and equestrian orders held to be demeaning, and raising him instead to a new plateau, from which he could maintain an interest in profits while remaining aloof from the arenas of actual transaction. On the other hand, in economic terms, lending money at interest through freedman intermediaries suggests far more ambitious and extensive enterprises than simply lending at interest to freedmen”.

8. J. D'ARMS, o.c., p. 105: „The geographical setting of the Cena is pertinent here; p. 106: „The types of activity financed by Trimalchio through his freedman intermediaries, then, can be inferred from the type of society in which the Cena was placed: not merely an international port and commercial emporion, but, after Rome, the most important economic artery in Julio-Claudian Italy”; p. 107: „Locality then matters”.

dotische⁹. In deze omstandigheden loont het, ook vanuit sociaal-historisch oogpunt de moeite na te gaan of deze identificatie wel zo onomstootbaar vaststaat als D'Arms het laat uitschijnen en het is aan deze vraag dat deze bijdrage hoofdzakelijk is gewijd.

Het zou mij te ver voeren hier een volledige status quaestionis van het probleem te schetsen¹⁰. Sedert Ignarra in 1770 de stelling verdedigde dat de Cena Trimalchionis zich te Napels afspeelt heeft immers een hele pleiade geleerden, waaronder we o.m. Mommsen, Beloch, Friedländer en Maiuri aantreffen, zich met deze vraag bezig gehouden. Daarbij werden behalve Neapolis, ook Puteoli, Cumae, Minturnae, Capua, Herculaneum, Terracina en Formiae naar voor geschoven als plaats waar de Cena moet gesitueerd worden. Uiteindelijk blijkt Puteoli nog het meest de voorkeur weg te dragen zonder dat men evenwel van een consensus kan gewagen want ook Neapolis blijft voorstanders behouden.

Liever dan hier nader in te gaan op het pro en contra van iedere kandidatuur afzonderlijk, lijkt het mij nuttiger even de elementen

9. Het lijkt mij overbodig hier het aanwenden van een literaire tekst die tot de fictionele literatuur behoort als historische bron te verantwoorden. Het moge hier volstaan te verwijzen naar de voortreffelijke resultaten die bij een dergelijke benadering reeds werden geboekt door P. VEYNE, *Vie de Trimalcion*, en door P. MILLAR m.b.t. een verwante tekst (de Metamorphen van Apuleius) *The World of the golden Ass*, *JRS* 71(1981) 63-75. Deze studies bewijzen hoe vruchtbaar een dergelijke benadering kan zijn niet alleen om onze historische kennis te verruimen maar tevens om het inzicht in de tekst zelf te verdiepen. F. MILLAR heeft deze werkwijze kernachtig verantwoord, p. 75 : „In writing his novel, he was not, in intention, reporting anything, but inventing a world to set the adventures of Lucius. But the invented world of fiction may yet representing—perhaps cannot help representing—important features of the real world.” Zie ook de opmerking van A. M. SCARCELLA in *Les structures socio-économiques du roman de Xénophon d'Éphèse*, *REG* 90(1977) 249-262, p. 249 : „Comme toute oeuvre narrative, et bien au-delà des exigences de la narration, on peut considérer les *Epebeisiaques* comme le témoignage de la réalité historique : celle qui en a été la matrice et qui en est le reflet, fidèle quoique involontaire.” Zie ook nog J. POUILLOUX, *Roman grec et réalité. Un épisode delphique des Ethiopiques d'Héliodore*, in *Hommages à L. Lerat*, Ann. litt. de l'université de Besançon, n° 294, Paris 1984, 691-703. Voor zover dit nog nodig mocht zijn pleiten ook de vele studies die aan een of ander aspect van de door Petronius beschreven realiteit werden gewijd, voor het werkelijkheidsgehalte. Voor een opsomming van deze artikelen verwijzen we naar de twee Petroniusbibliografieën : G. L. SCHMELING-J. H. STUCKEY, *A Bibliography of Petronius*, Leiden 1977 en M. S. SMITH, *A Bibliography of Petronius 1945-1982*, *ANRW* II, 32, 3(1985), 1624-1665 onder de rubrieken Realism (SCHMELING-STUCKEY, General index p. 238) en Background (M. S. SMITH, p. 1665). T.a.v. de vraag waar de grens tussen fictie en realiteit moet getrokken worden kan men uiteraard van mening verschillen, maar men kan moeilijk aan volgend dilemma ontkomen. Ofwel is men van mening dat de geografische context niet tot het realistisch domein behoort, maar dan mag men vanzelfsprekend ook Trimalchiopolis niet met Puteoli identificeren, en dan heeft men trouwens aan de hele hier gevoerde discussie geen boodschap ; ofwel vindt men dat de geografische context wél tot het realistisch domein behoort en in dit geval moeten de hier aangevoerde argumenten afgewogen worden tegen de argumenten pro Puteoli.

10. Voor een beknopt overzicht van deze status quaestionis met een opsomming van de voorgestelde identificaties en de door de voorstanders aangewende argumenten zie o.m. K. F. C. ROSE, *Time and Place in the Satyricon*, *TAPhA* 93(1962) 402-409, vnl. pp. 403-405. Heel wat uitvoeriger is E. PARATORE, *Il satyricon di Petronio*, Firenze 1933, hoofdstuk 4 (pp. 179-211) *La Questione dell' „Urbs graeca”*. Op p. 207 vindt men een opsomming van alle tegenargumenten tegen de tot dan toe voorgestelde identificaties ; zie ook nog E. V. MARMOREALE, *La questione Petroniana*, Bari 1948, pp. 117-133.

die telkens weer als argument worden gebruikt in de discussie van nabij te onderzoeken zonder er rekening mee te houden pro of contra welke identificatie zij naar voor worden gebracht. Wie deze „aanduidingen” zonder vooringenomenheid op hun informatieve waarde toetst, ontkomt daarbij niet aan de indruk dat deze waarde in de meeste gevallen vrij gering is.

Zo is er nogal wat belang gehecht aan twee passussen om hieruit te besluiten dat Trimalchiopolis door praetores werd bestuurd en dat derhalve alleen gemeenten met praetores in het bestuursapparaat voor identificatie in aanmerking komen. In de eerste passus lezen we nochtans enkel dat Encolpius, onder de indruk van de majestueuze intrede van Habinnas een ogenblik denkt dat het de praetor in hoogsteigen persoon is die binnenkomt¹¹. Enkele lijnen verder lezen we dat deze Habinnas *praetorio loco se posuit*¹². Hieruit willen afleiden dat Trimalchiopolis door praetoren werd bestuurd lijkt me toch wel nogal vergezocht. De laatste uitdrukking is immers niets meer dan een spreekwoordelijke manier om te zeggen dat Habinnas de ereplaats aan tafel innam terwijl de eerste op beeldende wijze tot uitdrukking wil brengen dat Habinnas met zoveel staatsie binnentreedt dat men aan een bijzonder hooggeplaatst persoon denkt.

Al even weinig belang kan gehecht worden aan de bewering dat Trimalchiopolis een aanzienlijke stad moet zijn geweest aangezien Encolpius er verloren loopt¹³. Ook deze conclusie lijkt mij vergezocht als men er rekening mee houdt dat Encolpius een vreemdeling is en dat het niet alleen reeds donker is maar dat Encolpius bovendien terugkeert van een zwaar drinkgelag. In dergelijke omstandigheden kan men ook in een kleine agglomeratie verloren lopen als men over geen plattegrond beschikt.

Andere aanduidingen zijn zo vaag dat ze niet in aanmerking komen als identificatiecriterium. Dit geldt voor de aanduiding dat de gemeente aediles heeft in het bestuur en over *vigiles* beschikt¹⁴. De aediles vormden immers een vast element in het bestuur van iedere Romeinse gemeente¹⁵ en het lijkt me nogal naïef te veronderstellen dat er alleen *vigiles* bestaan hebben in die gemeenten waar ze totnogtoe literair of epigrafisch geattesteerd zijn. Ook het uit het weerwolfverhaal afkomstige gegeven dat een uitvalsweg van Trimalchiopolis omzoomd was met grafmonumenten is van weinig waarde want dat

11. 65,4 : *ego maiestate conterritus praetorem putabam venisse.*

12. 65.12.

13. 79.1-3.

14. *aediles* : 44.3 ; *vigiles* : 78.7.

15. *Dizionario Epigrafico*, s.v. *aediles*, I (1895) 243-249. Uit de daar aangevoerde opsomming blijkt duidelijk dat ook in de gemeenten die door 2 *quattuorviri iure dicundo* en 2 *quattuorviri aedilicia potestate* werden bestuurd, deze laatste regelmatig de titel *aedilis* voerden.

was nu eenmaal het geval met de meeste uitvalswegen van iedere gemeente¹⁶.

De meeste aanduidingen inzake de infrastructuur van Trimalchiopolis helpen ons al even weinig vooruit. Dat de urbs over een porticus, een vicus angustus, een basilica, een pinacotheca en een crypta beschikte, onderscheidt haar immers in niets van andere urbes vermits dergelijke bouwwerken tot de basisinfrastructuur van de meeste gemeenten behoorden¹⁷. Eén aanduiding lijkt op het eerste gezicht wat meer houvast te bieden. Uit de woorden van Echion kan immers opgemaakt worden dat er in Trimalchiopolis ook gladiatorengevechten werden georganiseerd¹⁸. Indien daaruit zou mogen afgeleid worden dat de urbs over een amfitheater beschikte dan zou deze aanwijzing het aantal mogelijke identificaties aanmerkelijk beperken want het aantal gemeenten dat over een amfitheater beschikte is niet zo hoog¹⁹. De vraag is evenwel of deze gevolgtrekking verantwoord is. Dat valt erg te betwijfelen want er zijn heel wat gemeenten waarvoor we over attestaties van dergelijke vertoningen beschikken zonder dat men tot op heden de archeologische sporen van een amfitheater heeft teruggevonden²⁰.

Na aldus de ballast van de onbruikbare aanwijzingen overboord te hebben gegooid, houden we uiteindelijk nog drie elementen over die wat meer houvast lijken te bieden :

1. Trimalchiopolis ligt aan zee²¹.
2. Enkele disgenoten bestempelen Trimalchiopolis als colonia²².
3. Encolpius spreekt over Trimalchiopolis als over een *Graeca urbs*²³.

16. 62.1.

17. *porticus* : e.g. 3.1; 6.1; *vicus angustus* : 61.6; *basilica* : 57.9; *pinacotheca* : 83.1; *crypta* : 16.3.

18. 45.4-6 : *Et ecce habituri sumus munus eccellente in triduo die festa,Ferrum optimum daturus est, sine fuga, carnarium in medio, ut amphitheater videat.*

19. zie H. JOUFFROY, *La construction publique en Italie et dans l'Afrique romaine*, Strasbourg 1986, kaarten 7 (p. 55) voor de republikeinse periode en 15 (p. 97) voor de eerste eeuw na C. Zie ook kaarten 41 (pp. 386-387) en 42 (pp. 388-389) voor alle geattesteerde bouwwerken in de regiones I, II en III.

20. zie H. JOUFFROY, o.c., tabellen op pp. 102-104 waar de literaire en epigrafische attestaties van voorstellingen en bouwwerken zijn opgenomen. In een aantal plaatsen zijn evenwel totnogtoe geen archeologische sporen van een amfitheater teruggevonden niettegenstaande de literatuur of de epigrafie het bestaan van voorstellingen of bouwwerken attesteert. Zie ook *Dizionario Epigrafico*, s.v. *amphitheatrum*, I (1895) 455-461, met een lijst van plaatsen met epigrafische attestaties maar zonder archeologische sporen.

21. e.g. 81.1 : *locumque secretum et proximum litori maestus conduxi.*

22. Ganymedes : *haec colonia retroversus crescit tamquam coda vituli* (44.12); Hermeros : *et puer capillatus in hanc coloniam veni* (57.9); Trimalchio : *mathematicus, qui venerat forte in coloniam nostram* (76.10).

23. 81.3 : *utin deversorio Graecae urbis iacerem desertus.*

Van deze drie aanduidingen is de laatste ongetwijfeld de meest concrete en nauwkeurige omdat ze het gebied waar we Trimalchiopolis moeten zoeken beperkt tot Zuid-Italië (Magna Graecia) en Sicilië. Het merkwaardige is nu dat totnogtoe alle onderzoekers deze aanduiding in een veel beperkter zin hebben geïnterpreteerd om eruit af te leiden dat de episode in Campanië moet gelokaliseerd worden zonder dat ooit expliciet werd aangegeven waarom men de rest van Magna Graecia en Sicilië buiten beschouwing laat. De enige overweging die blijkbaar onbewust heeft meegespeeld is waarschijnlijk dat er in het Satyricon af en toe sprake is van met name genoemde Campanse plaatsen.

Dit is het geval met Baiae dat tweemaal wordt vermeld. Een eerste maal omdat de atriensis van Trimalchio daarheen wordt verbannen wegens wangedrag²⁴. Daaruit willen afleiden dat Baiae zich in de onmiddellijke omgeving van Trimalchiopolis bevond lijkt mij nogal vergezocht. Integendeel, indien men ten alle prijze daar een conclusie uit wil trekken dan zal deze eerder zijn dat Baiae niet bij de deur ligt, anders kan men moeilijk van een verbanning (*relegatio*) sprake zijn. Uit de tweede passus valt alleen af te leiden dat Tryphaena ooit in Baiae is geweest en daar een Neptunusbeeld heeft opgemerkt²⁵. Capua komt ter sprake in het weerwolfverhaal van Niceros²⁶. Uit de omstandigheid dat zijn meester naar Capua is om er een partij lorren te verkopen leidt Niceros af dat hij het zich kan permitteren zijn vriendinnetje Melissa te gaan opzoeken daar zijn meester de volgende nacht toch niet thuis zou zijn. Voorzover uit dit gegeven een conclusie mag getrokken worden, kan deze enkel zijn dat Capua niet in de onmiddellijke omgeving ligt vermits een reis naar Capua een afwezigheid van minstens twee dagen impliceert zonder daarom een langere afwezigheid uit te sluiten. Tweemaal wordt Cumae vermeld. Een eerste maal wanneer Trimalchio trots vertelt dat hij ooit nog te Cumae de Sibylle heeft gezien²⁷. Ook hier zou het erg voortvarend zijn daaruit te besluiten dat Cumae bij de deur ligt. Niet alleen was Cumae nu eenmaal de enige plaats waar de Sibylle te bezichtigen viel maar bovendien zou dit evenement niet als uitzonderlijk worden voorgesteld als Cumae in de onmiddellijke omgeving lag. Elders is er sprake van een *praedium Cumanum* dat Trimalchio bezit²⁸. Opnieuw geeft dit niet het minste uitsluitsel met betrekking tot de lokalisering van Trimalchiopolis want niets laat toe te veronderstellen

24. 53.10 : *et atriensis Baias relegatus.*

25. 104.2 : *mibi simulacrum Neptuni, quod Baiis <in> tetrastylo notaveram.*

26. 62.1 : *Forte dominus Capuae exierat ad scruta scita expedienda.*

27. 48.8 : *Nam Sibyllam quidem Cumis ego ipse oculis meis vidi in ampulla pendere..*

28. 53.2 : *in praedio Cumanum, quod est Trimalchionis..*

dat dit landgoed in de onmiddellijke omgeving ervan ligt. De landgoederen van Trimalchio liggen immers verspreid over heel Zuid-Italië. Dezelfde opmerking kan gemaakt worden t.a.v. de *horti Pompeiani* voor het geval dat deze uitdrukking moet geïnterpreteerd worden als *horti* te Pompeii²⁹. Maar er is minstens evenveel kans dat de uitdrukking moet begrepen worden als de *horti* van Pompeius, zo genaamd naar een vroegere eigenaar³⁰.

Op zichzelf beschouwd impliceert dus geen enkele van de verwijzingen naar een Campanse plaats dat ook de Cena Trimalchionis in Campania moet gesitueerd worden. Evenmin kan men stellen dat het voorkomen van zoveel verwijzingen noodzakelijkerwijze in deze richting wijst want er komen ook meerdere verwijzingen naar andere plaatsen in Zuid-Italië voor³¹. Ik zie dan ook geen enkele reden om als vanzelfsprekend aan te nemen dat de Cena Trimalchionis met méér reden in een Campanse plaats moet gesitueerd worden dan elders in Zuid-Italië of Sicilië. Uiteraard bewijst dit nog niet dat ze niet in Campania werd gelokaliseerd. Maar dat valt dan wél te concluderen uit twee elementen die merkwaardigerwijze totnogtoe aan de aandacht zijn ontsnapt van alwie zich met deze problematiek heeft ingelaten.

Het eerste is de aanwezigheid van *seviri augustales* in Trimalchiopolis. Niet minder dan drie disgenoten voeren deze titel : Trimalchio, Hermeros en Habinnas³². Nu heeft een onderzoek naar de geografische verspreiding van deze titel op basis van de epigrafische attestaties uitgewezen dat deze in Campania en trouwens in heel Zuid-Italië ontbreekt. Op twee plaatsen na, waarop we verder nog zullen terugkomen, komt immers in Zuid-Italië (Campania en de Regiones II en III) uitsluitend de titel *augustalis* voor³³.

29. 53.5 : *incendium factum est in hortis Pompeianis.*

30. Cfr. de benaming van de diverse *horti* te Rome : *horti Lucullani, horti Sallustiani*, e.a. ; zie L. HOMO, *Rome impériale et l'urbanisme dans l'Antiquité*, Paris 1971 (=1951), pp. 399-400.

31. Tarente : 48, 61, 100 ; Terracina : 48 ; Apulia : 77.

32. Trimalchio : *sevir augustalis* (30.2), *huic seviratus absenti decretus est* (71.12) ; Hermeros : *sevir gratis factus sum* (57.6) ; Habinnas : *Habinnas sevir est* (65.5).

33. R. DUTHOY, *Recherches sur la répartition géographique et chronologique des termes sevir augustalis, augustalis et sevir dans l'empire romain*, *Epigraphische Studien* 11 (1976) 143-214 en meer bepaald pp. 148-157. Weliswaar treffen we in Puteoli naast 31 augustales ook 2 seviri augustales aan maar het gaat hier om twee bijzondere gevallen. De eerste, Q. Capitonius (niet Capito zoals D'ARMS ten onrechte vermeldt, o.c. p. 175) Probatus is niet geattesteerd op een in Puteoli opgerichte grafsteen maar wel te Lugdunum, in Gallia Lugdunensis in een gebied waar uitsluitend seviri augustales en/of seviri geattesteerd zijn en dat de *provinciae* Alpes Maritimae, Alpes Poeninae, Gallia Narbonensis, Gallia Lugdunensis, Aquitania, Germania Superior en Inferior, Raetia en Noricum omvat (zie R. DUTHOY, o.c., pp. 181-186). Dat men in deze streek waar de titel augustalis onbekend is, een daar overleden augustalis uit Puteoli ten onrechte als sevir augustales aanduidt is begrijpelijk, temeer daar de betrokkene in Lugdunum de functie van sevir augustalis bekleedde. Dat men in deze context op de te Lugdunum opgerichte grafsteen *sevir augustalis Lugudun. et Puteolis* beitelte in plaats van *sevir augustalis Lu-*

Een tweede, en in mijn ogen zwaarder, argument tegen een lokalisering in Campania vormt het relaas van wat er na de Cena Trimalchionis met de hoofdfiguren uit het Satyricon gebeurt. Vatten we daarom heel in het kort dit relaas samen en letten we daarbij in het bijzonder op het tijdsverloop. Na de Cena Trimalchionis vertoeven Encolpius en Giton nog enkele dagen in Trimalchiopolis en leren er de dichter Eumolpus kennen. Wanneer deze inscheept op een schip dat naar Tarente vaart, gaan ze mede aan boord. De inscheeping gebeurt vrij laat 's avonds (99.6). Ternauwernood aan boord realiseren Encolpius en Giton zich dat de kapitein van het schip Lichas is en dat ook Tryphaena zich aan boord bevindt (100.3-7). Omdat ze wegens vroegere avonturen, die hoogstwaarschijnlijk in de verloren gegane delen van het Satyricon werden verhaald, alle reden hebben om deze twee personen uit de weg te gaan overleggen ze hoe ze aan de dreigende gevaren kunnen ontsnappen. Uiteindelijk besluiten ze zich te vermommen als slaven van Eumolpus (101.7-103.2). Hiertoe laten ze zich kaal scheren. Terwijl ze hiermee op het dek bezig zijn worden ze opgemerkt door een zeezieke passagier, Esus, die daardoor erg opgeschrikt wordt omdat dit door de zeelui als een ongunstige voorteken wordt beschouwd (103.5-6). Tijdens diezelfde nacht hebben zowel Lichas als Tryphaena een droom waaruit ze concluderen dat Encolpius en Giton zich aan boord van het schip bevinden. Wanneer ze de volgende ochtend van Esus vernemen wat hij gezien heeft, worden Encolpius en Giton vlug ontmaskerd. Dit loopt uit op een geharrewar waaraan vrij snel een einde komt (104-109.5). Inmiddels is de wind plots gaan liggen (109.6: *repentina tranquillitas intermiserat cursum*) en de gesloten vrede wordt bezegeld met een maal terwijl Encolpius o.m. het verhaal van het weeuwte van Ephese vertelt (109.4-112). Na de maaltijd wekt het gestoei van Tryphaena met Giton de jaloersheid op van zowel Lichas als Encolpius (113). Plots steekt dan een storm op die het daglicht verduistert en na een tijd heen en weer geslingerd te zijn, loopt het schip vast en zinkt. Encolpius, Giton en

gudun. et augustalis Puteolis hoeft niet te verbazen. Het tweede voorbeeld van een *sevir augustalis*, Q. Aurelius Hermadion vormt een al even bijzonder geval. De tekst op de wijnscripctie (CIL X, 1567) luidt *Pro salute et victoria Augustorum, Deo Magno Genio coloniae Puteolanorum et patriae suae, Q. Aurelius Hermadion, sevir augustalis et curator eorum extruxit et donum dat* Uit de omstandigheid dat de oprichter van de inscriptie een onderscheid maakt tussen de *colonia Puteolanorum* enerzijds en zijn *patria* anderzijds mag afgeleid worden dat Q. Aurelius Hermadion niet uit Puteoli afkomstig was. Het is derhalve heel goed mogelijk dat hij de functie van *sevir augustalis* in zijn *patria* en niet te Puteoli heeft uitgeoefend. Deze veronderstelling wint nog aan waarschijnlijkheid wegens de toevoeging *et curator eorum* vermits de functie van *curator* van **augustales* niet geattesteerd is te Puteoli. Ik heb het sterke vermoeden dat Hermadion uit Ostia afkomstig was en daar *sevir augustalis et curator eorum* is geweest, een functie die bij herhaling voor Ostia is geattesteerd. De nauwe betrekkingen tussen beide commerciële centra Puteoli en Ostia maken deze veronderstelling erg aannemelijk.

Eumolpus weten zich evenwel te redden en worden opgenomen door vissers in wier hut ze de nacht doorbrengen (114.2-6). 's Anderendaags begeven ze zich op weg, beklimmen haast onmiddellijk een heuvel van waaruit ze een stad zien liggen waarvan ze vernemen dat het Croto is (114.7-116.2).

Uit deze summiere samenvatting valt duidelijk af te leiden dat ze nog geen vol etmaal op de boot hebben verbleven : ze zijn 's avonds laat ingescheept en de avond van de volgende dag was nog niet gevallen als de storm opstak die de schipbreuk veroorzaakte. Indien we er nu van uitgaan dat ze te Puteoli of in een andere Campaanse havenplaats zijn ingescheept dan is het materieel onmogelijk dat ze 24 uur later reeds voet aan wal zetten in de omgeving van Croto³⁴. Als alles meezat liep een zeilschip hoogstens vijf knopen wat 120 zeemijl op 24 uur betekent. In het geval van Eumolpus zijn er evenwel een aantal ongunstige factoren die uitsluiten dat er zoveel mijl werden afgelegd vooraleer het schip strandde. Niet alleen heeft men geen volle 24 uur gevaren maar bovendien heeft het schip geruime tijd stil gelegen wegens de windstilte die aan de storm voorafging. Daarenboven belet een bestendige zeestroming van de straat van Messina naar het Noorden toe dat men aan de westkust van Italië een goede snelheid kon halen als men in zuidelijke richting voer³⁵. De veronderstelling dat het schip van Lichas hoogstens een 90 zeemijl kan hebben afgelegd is dan ook beslist niet aan de lage kant. Welnu in deze omstandigheden zou een schip dat uit Puteoli was afgevaren, amper de helft van de route Puteoli-Messina die 170 zeemijl bedraagt, hebben afgelegd en dit terwijl de afstand Puteoli-Croto een 300 zeemijl bedraagt. Plinius bericht ons trouwens van recordvaarten waaruit kan afgeleid worden dat, ook als alles meezat, men minstens twee volle dagen nodig had om vanuit Puteoli Messina te bereiken³⁶. Kortom, een boot die na nog geen 24 uur in de omgeving van Croto strandt, kan nooit uit Puteoli of uit om het even welke Campaanse havenstad zijn vertrokken.

34. De hiernavolgende gegevens over de snelheid van de zeeschepen, de duur van tochten over zee en de afstanden zijn ontleend aan volgende studies : L. CASSON, *Speed under Sail of Ancient Ships*, *TAPhA* 32(1951) 136-148 ; ID., *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton 1971, pp. 281-296 ; E. DE SAINT DENIS, *La vitesse des navires anciens*, *Rev. Arch.* 18(1941) 121-138 ; R. VAN COMPERNOLLE, *La vitesse des voiliers grecs à l'époque classique*, *BIBR* 30(1957) 5-30 ; zie verder de overzichtelijke tabel in H. VIREECK, *Die römische Flotte*, Herford 1975, p. 125 en E. N. BORZA, *Travel and Communications in Classica Times. A Guide to the Evidence*, Pennsylvania State University 1969. Vermelden we nog dat 1 zeemijl gelijk is aan 1852 m en dat de knoop de snelheid is nodig om per uur één zeemijl af te leggen.

35. R. VAN COMPERNOLLE, o.c., p. 24, die verwijst naar G. M. COLUMBA, *Il mare e le relazioni marittime tra la Grecia e la Sicilia nell'antichità*, *Archivio Storico Siciliano* 14(1889) 315-361, pp. 320, 328 en naar A. Mori, *L'Italia*, Milano 1936, pp. 42-43.

36. PLIN., *NH*, 19, 3-4 : de tocht Puteoli-Alexandria duurt 9 dagen terwijl Messina-Alexandria 7 dagen vraagt. Zie ook PHILOSTRATOS, *Vita Ap.*, 8,15 ; Puteoli-Tauromenion : 2½ dag.

Tegen deze argumentatie zullen sommigen wellicht geneigd zijn aan te voeren dat Petronius zich niet om dergelijke details heeft bekommerd. Tenslotte gaat het hier toch om fictie. Ik zou daarop het volgende willen antwoorden :

1. Het gaat hier niet om een detailfout. Indien Petronius het schip heeft laten vertrekken uit Puteoli dan heeft hij geen detailvergingssing begaan maar zijn helden op één dag een viermaal grotere afstand laten afleggen dan materieel mogelijk was. Zijn vergissing is dus te vergelijken met de fout die een hedendaagse auteur zou begaan indien hij zijn romanheld 's morgens om 9 uur de trein laat nemen te Rome om hem 's middags reeds te laten uitstappen in het Noordstation te Brussel. Geen enkele auteur zal ooit een dergelijke misrekening maken.
2. Het gaat hier niet om een traject ergens in een onbekende uithoek van de Orbis Romanus maar om een route die voortdurend wordt afgelegd i.v.m. de annona. Petronius hoefde geenszins opzoekingswerk te verrichten om te weten wat materieel mogelijk was op deze route.
3. Elders in het *Satyricon* toont Petronius zich heel goed op de hoogte van zeevaartangelegenheden. Zo is het kenschetsend dat hij zijn helden 's avonds laat inschepen. Dit is een realistisch detail want aan de kusten van de Middellandse zee steekt 's avonds vaak een landwind op die door de zeelui wordt benut om af te varen³⁷.

Met het voorkomen van *severi augustales* enerzijds en het tijdsverloop van de vaart die abrupt eindigt in de omgeving van Croto anderzijds beschikken we over twee objectieve elementen die iedere identificatie van Trimalchiopolis met Puteoli of een andere plaats in Campania uitsluiten.

De vraag kan dan ook gesteld worden of we op basis van deze zelfde elementen die we zopas met destructieve doeleinden hebben aangewend nu op een constructieve manier de plaats kunnen vinden waarmee we Trimalchiopolis wél mogen identificeren. Vooraleer op deze vraag nader in te gaan, lijkt het mij evenwel nuttig eerst een andere tweevoudige vraag aan de orde te stellen : was het wel de bedoeling van Petronius Trimalchiopolis met een reële plaats te identificeren en heeft hij die plaats in zijn werk met name genoemd ? Mede omwille van de problemen die de vroegere identificatiepogingen met zich mee leken te brengen, hebben sommige geleerden immers de stelling verdedigd dat Trimalchiopolis een door de auteur verzonnen totaal denkbeeldige plaats is. Voor hen komt het willen identificeren

37. J. ROUGE, *Recherches sur l'organisation de commerce maritime en Méditerranée sous l'Empire romain*, Paris 1966, p. 34.

van Trimalchiopolis op hetzelfde neer als het willen lokaliseren van het paleis van de Schone Slaapster uit het sprookje. Vooral Paratore heeft deze stelling met nadruk verdedigd en hij sluit dan ook de mogelijkheid uit dat de plaats waar de Cena Trimalchionis zich afspeelt met name zou zijn genoemd in de verloren gegane delen van het Satyricon³⁸. Ik geloof niet dat deze stelling houdbaar is en dit om volgende redenen :

1. Elders in het Satyricon worden heel wat plaatsen wél met name genoemd. Men kan dan ook moeilijk volhouden dat de in het Satyricon verhaalde avonturen zich afspelen in een gefingeerd literair niemandsland. Het lijkt mij erg onwaarschijnlijk dat de éne episode (nl. die te Croto) wél en de andere (de Cena Trimalchionis) niet in een met name genoemde plaats zou zijn gesitueerd.
2. Ook in de andere met het Satyricon verwante werken worden de avonturen steeds in met name genoemde plaatsen gesitueerd³⁹.

Een meer genuanceerd standpunt in deze kwestie werd verdedigd door Marmoreale⁴⁰. Deze aanvaardt wél dat Petronius in zijn werk een concrete plaats heeft genoemd⁴¹ maar dit impliceert voor hem nog niet dat Petronius deze plaats zo realistisch en waarheidsgetrouw heeft beschreven dat ze voor ons herkenbaar zou zijn op basis van de door de auteur verstrekte details. Dit is een standpunt dat we kunnen bijtreden want we stelden hoger reeds dat de door Petronius gegeven details over Trimalchiopolis zo vaag zijn dat ze op de meeste urbes van toepassing zijn en derhalve van weinig nut ook voor wie wél gelooft dat de stadsbeschrijving realistisch is.

Het lijkt mij daarom onbegonnen werk om op basis van de stadsbeschrijving op zoek te gaan naar een welbepaalde plaats. Hoogstens

38. E. PARATORE, o.c., 207-209 : „Noi affermiamo che gli elementi materiali fra loro contrastanti, che si trovano nel testo di Petronio, non solo escludono in maniera assoluta che il romanziere abbia voluto raffigurare una precisa città campana, ma inducono alla conclusione che egli abbia voluto di proposito presentarci, in una immaginaria città che conglomerasse tutti i particolari aspetti delle città campane... (p. 208)”; „E lecito perciò concludere che l' „urbs graeca” non è alcuna particolare città campana, ma invece una città immaginaria creata da P., e lasciata quindi anonima, che riassume e fonde in sé gli aspetti più caratteristici di tutte le singole città della zona (p. 209).

39. Zie de Metamorfosen van Apuleius, Chaereas en Callihòè, de Aitiopica, Leucippe en Clitophon, Daphnis en Chlòè.

40. E. V. MARMOREALE, o.c., p. 133 : „Petronio, pur idealizzando caratteristiche di vari città della Campania, devè tuttavia dare un nome alla Graeca urbs ; il qual nome fu assai probabilmente quello di Neapolis. Solo che Neapolis diede il nome, ma in realtà la città rappresentata fu, come Crotona, solo una città immaginaria”. Het standpunt van P. VEYNE is nog iets gecompliceerder : „Ce n'est pas en additionnant les données du texte (colonie romaine, urbs graeca) que nous obtiendrons une image cohérente de la ville : elles appartiennent à des strates littérairement hétérogènes du roman... . Mais ce qu'il faut souligner ; c'est que dans la Cena elle apparaît comme la très réelle Pouzzoles romaine du premier siècle, tandis qu'en dehors de la Cena elle n'est plus qu'une urbs Graeca de convention, qui n'a pas plus de rapport avec la réalité que la Crotona... (Le 'Je' dans le 'Satyricon', REL 42(1964) 301-324, pp. 321-322, n.2).

41. Neapolis, zoals blijkt uit het citaat in voorgaande noot.

kan men op basis van de tijdsduur van boottocht het gebied afbakenen waar deze plaats moet gezocht worden. We stelden reeds dat de boot hoogstens een 90 zeemijl kan hebben afgelegd vooraleer te stranden in de omgeving van Crotone. Als we daarbij nu nog een foutenmarge van 1/3 in beide richtingen incalculeren dan wordt dit een 60 à 120 zeemijl. Vanuit het gekende punt van aankomst (Croto) geraken we dan hoogstens tot Regium in Bruttium of Catina op Sicilië. Het merkwaardige is nu wél dat we precies binnen deze straal drie plaatsen aantreffen waar *seviri augustales* voorkomen : Locri en Regium in Bruttium (de enige plaatsen in heel Zuid-Italië waar niet *augustales* maar wél *seviri augustales* geattesteerd zijn) en Catina op Sicilië⁴². Het is vooral deze convergentie van twee aanduidingen van totaal verschillende aard die er ons toe gebracht heeft de identificatie van Trimalchiopolis met een Campaanse plaats en dus ook met Puteoli, te verwerpen.

In dit verband is het misschien niet ongepast erop te wijzen dat we in de uitlatingen van Trimalchio twee uitspraken aantreffen die aan betekenis winnen als men ervan uitgaat dat Trimalchiopolis en de kern van Trimalchio's grondbezit in Bruttium moet gezocht worden. In 48.3 lezen we :

nunc coniungere agellis Siciliam volo ut, cum Africam libuerit ire, per meos fines navigem

en in 77.3 :

Quod si contigerit fundos Apuliae iungere, satis vivus pervenero.

Verre van mij te beweren dat deze teksten het onomstootbaar bewijs leveren dat Trimalchiopolis in Bruttium moet gezocht worden, maar men kan moeilijk ontkennen dat ze meer betekenis hebben als men Trimalchiopolis in Bruttium dan wel in Campania situeert.

De volgende vraag is nu uiteraard of we een van de gemeenten uit dit gebied kunnen identificeren met Trimalchiopolis. Over veel concrete aanknopingspunten hiertoe beschikken we niet. Enerzijds is onze informatie over de reële steden in dit gebied vrij beperkt terwijl anderzijds, zoals we reeds aanstipten, de tekst van Petronius weinig bruikbare elementen voor een concrete identificatie biedt. Weliswaar sluiten de uitdrukking *Graeca urbs* en het onbetwistbare gegeven dat het om een havenplaats gaat reeds een hele reeks gemeenten uit die in het binnenland zijn gelegen of waarvan de oorsprong niet teruggaat tot een Griekse kolonie uit maar meerdere gemeenten voldoen wél aan beide voorwaarden. Logisch gezien zou de term *colonia* die Ganymedes, Hermeros en Trimalchio in de mond nemen om Trimal-

42. R. DUTHOY, o.c., pp. 156-174.

chiopolis aan te duiden ons moeten toelaten de keuze nog te beperken maar het lijkt mij erg riskant die gegeven als criterium te hantieren omdat we bij verre na niet kunnen beweren dat we alle plaatsen kennen die ooit de titel *colonia* hebben gevoerd⁴³.

Het zijn nochtans niet deze praktische moeilijkheden die er ons het meest van weerhouden Trimalchiopolis met deze of gene plaats te identificeren maar wél de overtuiging dat het weinig zinvol is aan deze vraag veel aandacht te besteden. Waar het ons in deze bijdrage in de eerste plaats om te doen was, is niet deze of gene plaats met Trimalchiopolis te identificeren maar wél aan te tonen dat Trimalchiopolis in géén geval met Puteoli, dit toch zeer atypisch commercieel knooppunt van Italië, mag geïdentificeerd worden. Deze conclusie is historisch relevant omdat ze ertoe leidt de sociaal-ekonomische dimensie van het Trimalchiopersonage in een ander dan het gebruikelijke perspectief te zien en ook het milieu waarin Trimalchio zich beweegt met andere ogen te bekijken.

Van het ogenblik dat we ons Trimalchiopolis niet langer als de drukke handelsstad Puteoli voorstellen maar wel als een rustig, mischien zelfs wat ingedommeld, plaatsje voorstellen, winnen tal van details aan betekenis die moeilijker in overeenstemming te brengen zijn met een commercieel centrum als Puteoli. Nemen we bijvoorbeeld het sociaal-ekonomisch profiel van de disgenoten. Het is toch opvallend dat van diegenen van wie we de beroepsactiviteiten te weten komen, er geen enkele is die een beroep uitoefent dat karakteristiek is voor een plaats als Puteoli (of Ostia). Wél integendeel, het gaat telkens om beroepen die men in iedere doorsneegemeente kon aantreffen: de begrafenisondernemer Proculus, de kleine boer, tevens centonarius, Echion en de steenkapper Habinnas. Hoe alledaags zijn bovendien hun gesprekken waarmee Petronius op een meesterlijke wijze niet alleen zijn personages profileert maar er bovendien wonderwel in slaagt een kneuterig sfeertje op te roepen dat wel bij personen met een beperkte ervaringshorizon past maar zeker zou misstaan bij de *negotiatores* die D'Arms blijkbaar voor ogen

43. Geen enkele van de totnogtoe opgestelde lijsten van Italische gemeenten met de titel *colonia* kan immers op volledigheid aanspraak maken vermits de bronnen waarop men is aangewezen (PLIN. *N.H.* 3; het *Liber Colonialiarum*, de *Gromatici* en de epigrafische attestaties) voor heel wat discussie zorgen. Zie dienaangaande in laatste instantie L. KEPPIE, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy (47-14 B.C.)*, Roma 1983, pp. 1-19. Voorlopige lijsten vindt men o.m. in E. T. SALMON, *Roman colonization under the Republic*, London 1969, TH. MOMMSEN, *Die Italische Bürgercolonien von Sulla bis Vespasian*, *Hermes* 18(1883) 161-213; E. PAIS, *Storia della colonizzazione di Roma antica*, Roma 1923; ID., *Serie cronologica delle colonie romane e latine dall'età regia fino all'impero*, *Rend. Acc. Lincei*, ser.6.1 (1925) 345-412 en in het hoger vermeld werk van KEPPIE.

staan⁴⁴. Dat sommige uitlatingen in de trant van *Nemini tamen nihil satis est* (76.3) of *assem habes, assem valeas; habes, habeberis* (77.6) ooit zijn geïnterpreteerd geworden als formuleringen van een kapitalistische ideologie terwijl ze in feite niet meer zijn dan volkse wijsheden en gezond verstand, geeft te denken over de realiteitszin van sommige interpretatoren. Veel belangrijker om te weten te komen waar deze disgenoten zich in de samenleving situeren is de uitlating van Ganymedes die in deze samenleving duidelijk twee klassen ziet die hij respectievelijk als het *populus minutus* en de *maiores maxillae* bestempeld. Zonder enige aarzeling schaart hij zichzelf en impliciet ook de disgenoten bij de eerste groep⁴⁵.

Sommige interpretatoren hebben zich gebaseerd op de grote bedragen die sommige disgenoten in de mond nemen om van een economisch heel welvarende groep te spreken. Duncan Jones heeft evenwel op overtuigende wijze aangetoond dat deze bedragen fantaisistisch zijn⁴⁶. Ik zou daar nog willen aan toevoegen dat, naar mijn aanvoelen, Petronius daarbij een welbepaald effect op het oog heeft. Door de disgenoten op deze wijze uit hun nek te laten kletsen met betrekking tot commerciële activiteiten en hen bedragen te laten uitspreken die kant noch wal raken, suggereert de auteur voor een goed verstaander dat deze lui werkelijk over bedragen spreken waarvan ze geen concreet voorstellingsvermogen hebben omdat ze volledig buiten de eigen ervaringswereld liggen. Negotiatores uit Puteoli die dag in dag uit met belangrijke bedragen werken en er een behoorlijke boekhouding op na houden, zal men geen dergelijke onzin laten uitkramen. Het door Petronius beoogde effect en het daartoe aangewende middel is, *mutatis mutandis*, te vergelijken met wat Petronius doet om Trimalchio's onwetendheid op gebied van cultuur en mythologie in de verf te zetten: hem een aantal enormiteiten op dit gebied laten uitkramen.

Ik besluit met nog twee andere details die voor mij een lokalisering te Puteoli uitsluiten. Vooreerst is er het geweeklaag van Ganymedes over de voedselschaarste dat toch wel erg misplaatst zou zijn in een

44. Zie de hoofdstukken 42-46. Reeds Buecheler heeft dit opgemerkt: „Accedit quod in crebris sermonibus quibus commoda et incommoda coloniae vitaeque vulgi inter cenantes versantur, paene nulla fit mercaturae ac rerum nauticarum mentio, quarum adfluentia Puteolanum emporium celebratur (*Editio Petronii saturae*, 1862; Nachdruck Berlin 1958, p. IX). Zie ook R. DUNCAN JONES, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge 1974, p. 247: „Furthermore, if Puteoli is in question Petronius does not take many pains to render the talk of commerce and trade which could be expected at this town, the conversation of his guests at dinner is mainly stock smalltown gossip, brilliantly evoked, of a kind which could easily belong to an inland town as to the biggest port in Italy”.

45. 44.3.

46. R. Duncan Jones, o.c., hfdst 5 (pp. 238-256) *The Use of Prices in the Latin Novel* (vnl. pp. 238-248).

stad die als terminal voor de annona fungeerde en bovendien gelegen was in een van de vruchtbaarste gebieden van Italië⁴⁷. Ook Trimalchio's uitlating *postquam coepi plus habere quam tota patria mea habet*⁴⁸ lijkt mij veel beter denkbaar in de kleinschalige context van een doorsneegemeente dan in een wereldhaven als Puteoli⁴⁹. Ik ben er me goed van bewust dat bij de interpretatie van deze laatste details een zekere dosis subjectivisme niet valt te vermijden en dat ze in geen geval als stringente bewijzen voor mijn stelling kunnen aangevoerd worden. Ik zou er dan ook nooit aan denken deze details als uitgangspunt voor de bewijsvoering te nemen. Als bijkomende aanwijzingen lijken ze mij daarentegen heel geschikt.

Indien ik met de voorafgaande beschouwingen geslaagd ben in mijn opzet aannemelijk te maken dat men ten onrechte Trimalchiopolis met Puteoli identificeert, dan rijst uiteraard de vraag in hoeverre de stelling van D'Arms waarvoor deze identificatie als onderbouw fungeerde, nog overeind blijft. M.a.w., in hoeverre kan men nog D'Arms volgen als hij beweert dat Trimalchio na zijn reconversie zich aan het hoofd bevond van een bank waarvan hij de geldschietter was; een bank die door zijn vrijgelatenen werd gerund en die commerciële ondernemingen van derden financierde. Terwijl een dergelijke bank heel goed denkbaar is in een commercieel centrum als Puteoli, is de aanwezigheid van een dergelijke bank in het doorsneestadje dat Trimalchiopolis in onze visie moet zijn geweest, erg onwaarschijnlijk. De traditionele interpretatie van de woorden *coepi libertos fenerare*, namelijk dat Trimalchio na zijn terugtrekking uit het zakenleven (*sustuli me de negotiatione*) enkel nog occasioneel leningen heeft verstrekt, ligt in deze context veel meer voor de hand. Dit is overigens een praktijk die we ook uit andere literaire en juridische bronnen kennen⁵⁰.

Omdat de identificatie van Trimalchiopolis met Puteoli niet de enige pijler is waarop D'Arms zijn stelling heeft gebouwd, moeten we, volledigheidshalve ook de tweede pijler van de argumentatie onderzoeken. Deze is van tekstkritische aard en komt erop neer dat de lezing van het manuscript *libertos fenerare* moet geëmendeed worden tot *coepi <per> libertos fenerare*⁵¹, een emendatie die Heinsius reeds in het begin van de 18e eeuw voorstelde. Deze lezing im-

47. 44.1-2: ... *cum interim nemo curat, quid annona mordet. Non mebercules hodie buccam panis invenire potui. Et quomodo siccitas perseverat! lam annum esuritio fuit.*

48. 76.9.

49. Het is evident dat met *patria mea* Trimalchiopolis wordt bedoeld en niet, zoals D'ARMS, o.c., p. 101 aanneemt, Asia vanwaar Trimalchio afkomstig was.

50. P. VEYNE, *Vie de Trimalcion*, p. 239 somt een hele reeks referenties op. Zie ook E. J. JONKERS, *Economische en sociale toestanden in het Romeinse rijk blijkende uit het Corpus Juris*, Wageningen 1933, pp. 75-110; R. MAC MULLEN, o.c., p. 51.

51. J. D'ARMS, o.c., p. 103.

pliceert inderdaad een vrij grootschalige bank en vormt, mocht ze gegrond blijken, een sterk argument voor de lokalisering van de Cena te Puteoli. De vraag is evenwel of deze conjectuur wel zo onvermijdelijk is als D'Arms het laat uitschijnen. Ik meen dat we deze vraag ontkennend mogen beantwoorden vermits we toch over een parallelle tekst beschikken bij Martialis waar *fenearare + acc.* in de betekenis van leningen verstrekken aan voorkomt :

*Quid petis a Phoebos ? nummos habet arca Minervae ;
haec sapit, haec omnes fenerat una deos* (Epigr. I,76,5-6).

Rekening houdend met de vele manuscripten die van deze tekst tot ons zijn gekomen, is er geen enkele reden om aan deze tekst te twijfelen en ik zie dan ook niet in waarom we bij Petronius de tekst wél zouden moeten emenderen⁵². De niet geëmendeerde tekst bij Petronius betekent enkel dat Trimalchio na zijn terugtrekking uit het zakenleven begonnen is met leningen te verstrekken aan *liberti*, een occasionele nevenactiviteit in zijn bestaan als grootgrondbezitter. Dit is een situatie die heel goed denkbaar is in om het even welke doorsneegemeente en derhalve geenszins een identificatie van Trimalchiopolis met Puteoli vereist.

Daarmee valt dan ook de tweede pijler die niet enkel D'Arms' stelling over de aard van Trimalchio's activiteiten na zijn reconversie ondersteunde maar bovendien de eerste pijler, de identificatie van Trimalchiopolis met Puteoli, stutte. Een en ander heeft voor gevolg dat het beeld dat D'Arms in het vijfde hoofdstuk van zijn boek tekent van Trimalchio niet langer kan gehandhaafd worden. De grondstelling van het hele boek van D'Arms, namelijk dat de Romeinse elite zich met commerciële activiteiten inliet, komt daarentegen niet in het gedrang. Deze stelling heeft D'Arms op een voortreffelijke wijze gefundeerd in de eerste vier hoofdstukken van zijn boek en de gegrondheid ervan werd trouwens voordien reeds door Pavis d'Esuriac overtuigend aangetoond⁵³. Wat ik hier wél heb aangevochten is de door D'Arms verdedigde sociaal-economische interpretatie van het Trimalchiopersonage na zijn reconversie⁵⁴.

52. Over *fenearare + acc.* zie M. CITRONI, *M. Valerii Martialis Epigrammaton liber I* (Bibliotheca di Studi Superiori, vol. LXI), Firenze 1975, p. 243. Zie ook E. NARDUCCI, *Commercio e status sociale in Cicerone e in Petronio*, *Quaderni di Storia* 19(1984) 229-253; zie vnl. 238-239.

53. H. PAVIS D'ESURIAC, *Aristocratie sénatoriale et profits commerciaux*, *KTEMA* 2(1977) 339-355.

54. Overigens blijven mijn bezwaren tegen de visie van D'ARMS op het Trimalchiopersonage niet beperkt tot de periode na Trimalchio's reconversie. Voor een meer uitvoerige analyse van het Trimalchiopersonage vanuit een sociaal-economische invalshoek verwijs ik naar een studie in voorbereiding waarin niet alleen nader ingegaan wordt op de stellingen van D'ARMS maar ook van P. VEYNE, zoals we die niet alleen aantreffen in zijn *Vie de Trimalcion* maar tevens in *Mythe et réalité de l'autarcie à Rome*, *REA* 81(1979) 261-280. De hier gepubliceerde bijdrage kan als een wat te uitvoerig geworden voetnoot bij enkele van de in deze in voorbereiding zijnde studie vervatte stellingen worden beschouwd.